

Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben. Szerkesztette: Orbán János. Marosvásárhely–Kolozsvár, 2016. 360 oldal, ISBN 978-606-739-058-2.

2014 októberében a Maros Megyei Múzeum *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben* címmel szervezett konferenciát Marosvásárhelyen, az Erdélyre vonatkozó közelmúltbeli művészettörténeti kutatások szakmai közegben történő áttekintésének és megvitatásának céljával. A szinte kizárólag építészettörténeti tematikájú konferencia előadásai egy-egy építész pályájához kapcsolódó, sok esetben hosszú éveket felölelő kutatásokba nyújtottak betekintést. A 2014-ben elhangzottakat bőven meghaladó, nagy lélegzetvételű tanulmányok – hosszas munkafolyamatot követően – 2016-ban láttak napvilágot Orbán János szerkesztésében, a Maros Megyei Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában.

A kötet az utóbbi években Marosvásárhelyen zajló művészettörténeti konferenciák (és köteteik) sorába is illeszkedik, melyek nyitányát a B. Nagy Margit emlékkonferencia (2009) jelentette, azóta pedig többek között a *A város színéváltozása* címmel a városi építészet témakörében rendezett, több kiadást megért konferenciasorozattal folytatódott (utóbbi főként a *Marosvásárhely Műemléki Topográfiája* vállalkozás keretei között zajló kutatások számára jelent tudományos fórumot). Mindez a Marosvásárhelyhez kutatásai révén kötődő, vagy itt működő új művészettörténész-generáció munkájának eredménye, ahogy a kutatás fellendülése és a tudományos igényű, helyi publikációk növekvő száma is.

A kötet szövegeinek – és értelemszerűen az ezeket megelőző kutatásnak – komoly érdeme az alaposság és a kitartás, mellyel a szerzők az elengedhetetlen forrásfeltáró munkát végezték. A tanulmányokat követő, hivatkozott levéltári források lelőhelyei között számos romániai és magyarországi intézményt találunk, államiakat és egyháziakat egyaránt. Hasonló alaposság jellemzi a szerzőket a korábbi kutatási eredmények kritikai felhasználásában, ami természetesen az esetleges pontatlanságok tisztázását és a felelet nélküli kérdések megválaszolását is jelenti.

A kötet első tanulmányát – címe *„Egy Murando nevű afféle építő német úr”* – Kovács András, az erdélyi késő-renaisszansz kiemelkedő kutatója és legavatottabb ismerője, a konferencia egyik védnöke jegyzi. A Giovanni Morando Visconti lombard hadmérnök erdélyi működéséről szóló szöveget mintegy keretbe foglalja az *„afféle építő német úr”* gyulafehérvári Szent Mi-

hály székesegyházban található síremlékének méltatása. A főként erdélyi várakat, erődítményeket, városokat ábrázoló térképek és veduták szerzőjeként ismert Visconti számos (ma már) műemlék ki- és átalakításával kapcsolható össze, mint az 1711-ben tervezett gyulafehérvári vár vagy a ma Fellegvárként ismert, egykori Kőmál erődítése Kolozsváron. Az Erdélyt megszálló császári csapatok ezredesi rangig eljutó hadmérnöke – Wesselényi István 1704. április 24-én kelt naplójegyzésének megfogalmazásában *„ingyinyér colonellus”* – pályája sajátos keresztmetszetet nyújt a Habsburg uralom kezdeti, gyakran zavaros évtizedeiről is.

Terdik Szilveszter Joseph Hoffmann nagyváradi építőmester pályájának a 18. század utolsó két évtizedét felölelő szakaszát tárgyalja. Bár Hoffmann életrajza egyelőre hiányos – születésének és halálának éve ismeretlen, ahogy szakmai fejlődésének főbb mozzanatait vagy Nagyváradra érkezésének mikéntje is –, számos általa készített terv maradt fenn, igaz, jelentős részük sosem került kivitelre. Megbízásait főként a Magyar Királyi Kamarától, valamint a katolikus, illetve a görögkatolikus egyháztól kapta, ám fennma-

radt egy el nem készült nagyváradi színház-terem terve is, melyet gróf Teleki Sámuel rendelt Hoffmanntól.

Bara Júlia Joseph Bittheuserről (1755–1828) szóló tanulmánya a Károlyi család uradalmi építésze Szatmár megyei működésének mintegy fél évszázadra kiterjedő időszakát (1780–1828) mutatja be. A nagykárolyi Károlyi-kastélyt barokk palotává alakító építész a kiterjedt uradalom összes építészeti és mérnöki szakértelmet igénylő feladatát ellátta vagy valamilyen formában bekapcsolódott azokba. Tervei között találunk fogadót, kocsmát, magtárat, borospincét, tisztartó- és jágerházat, pálinkafőző házat, normaiskolát stb. Munkásságának jelentékeny részét képezte a Nagykároly környéki német telepések falvainak rendezése, ugyanis típusterveket (ún. *modaellák*) készített jobbágyházakhoz és plébániatemplomokhoz. A Károlyi család révén egyházi megbízásokat is kapott. Így készültek el a szatmári püspöki palota és szeminárium tervei, melyek azonban nem valósultak meg.

Orbán János írása Ugrai László (1769–1830) kolozsvári származású építész munkásságának újraértékelésére vállalkozik. A két világháború közötti időszak művészettörténészei – élükön a fiatalon elhunyt Biró Józseffel – tévesen Ugrai munkájaként azonosították a kolozsvári unitárius templomot. A téves attribúció nyomán számos más, kvalitásos épület tervezését is Ugraihoz kötötték. Az 1960–70-es évek kutatómunkája nyomán Mircea Țoca és B. Nagy Margit cáfolták a két világháború közötti időszak művészettörténeti munkáinak hibás következtetéseit, így Ugrai addigi kiemelkedő értékelése is érvényét veszítette. A tanulmány megírását alapos forrásfeltáró munka előzte meg, így számos, Ugrai építészettörténeti jelentőségére és megítélésére vonatkozó kérdésre kínál választ a szerző.

Bordás Beáta írása Pákei Lajos (1853–1921) kastélytervezői munkásságára koncentrál, építésük időpontja szerint felállított kronológiai sorrendben méltatva a vizsgált épületeket. Pákei a budapesti Műegyetemen, Münchenben és a bécsi Művészeti Akadémián folytatta tanulmányait (Theophil Hansen tanítványaként főleg a neoklasszicizmus formanyelvét preferálva későbbi alkotói pályája során), majd Kolozsváron letelepedve a város főépítészti tisztségét töltötte be. Több neves kolozsvári épület tervezése mellett (talán legismertebb munkája a Főtéren álló egykori New York szálló) az erdélyi arisztokrácia számos megbízását teljesítette, így dolgozott a Teleki, a Bánffy, Béldi, Bornemisza és Ugron családoknak is.

Székely Miklós tanulmánya a már említett Pákei Lajos személyén és munkásságán keresztül közelíti meg a kolozsvári iparoktatás történetét. Ő tervezte a ma is álló ipariskola és iparmúzeum épületét: a kettős funkciójú palota 1896–1898 között épült fel, az iparmúzeum munkálatai pedig 1903–1904 között zajlottak. A korabeli iparoktatás szerves részét képezte az *iparmúzeum* intézménye. Példaként említhetjük a Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei alapján épült Iparművészeti Múzeumot és a Hauszmann Alajos által tervezett Technológiai Iparmúzeumot Budapesten. Az iparmúzeum elsődleges célja és feladata nem a megőrzés volt, hanem a technológiai fejlődés bemutatása, aktívan hozzájárulva ezáltal az új ipargeneráció oktatásához.

A *Marosvásárhely Műemléki Topográfiája* projekt keretében folytatott kutatómunka eredményeit összegezve két tanulmány került a kötetbe. Az első Barabás Kisanna jegyzi és Jelinek Antal pályájának marosvásárhelyi városi mérnökként eltöltött, két évtizedét (1872–1893) mutatja be. A morvaországi származású mérnök az 1850-es évek elején érkezett Marosvásárhelyre, 1853-ban pedig már Székely János mellett dolgozó császári királyi kerületi segédmérnökként említik. Miután a városvezetés létrehozta a városi mérnöki állást 1872-ben, Jelinek sikeres pályázat után elsőként töltötte be a tisztséget, 1893-as nyugdíjazásáig. A „sok vesződéssel, szerény díjazással járó” munka mellett az építész számos polgári és állami megbízást vállalt, mint a honvéd laktanya, a római katolikus leányiskola és nevelde, illetve több lakóház készült tervei alapján.

A második, a marosvásárhelyi műemléki topográfiához kötődő tanulmány szerzője Oniga Erika, melynek célja Dósa László (1855–1917) építész munkásságának körvonalazása. A budapesti Műegyetemen végzett Dósa több, mint három évtizedig volt a Maros-Torda vármegyei királyi építészeti hivatal alkalmazottja. A nemesi, nagybirtokos református családból származó építész több fontos marosvásárhelyi épület tervét készítette el mérnöki hivatala mellett, ilyen az egykori Mészáros Ipartestület székháza vagy a református elemi és felsőbb leányiskola.

Keserü Katalin Toroczkaí Wigand Edéről (1869–1945) írt tanulmánya – címe: *Toroczkaí Wigand Ede marosvásárhelyi épületeiről, védelmük érdekében* – nem csupán a modern magyar építészet kialakulásában meghatározó szerepet játszó építész marosvásárhelyi alkotótevékenységéről szól, hanem felhívja a figyelmet az általa tervezett házak aggasztó állapotára is. Bár Toroczkaí lakóházai kiemelkedő helyet foglalnak el

Marosvásárhely épített örökségében, műemléki védettséget csupán a Schmidt-ház és az egykori Székelyföldi Kereskedelmi és Iparkamara élvez.

A kötet szerzői tehát egy-egy építész pályájának bemutatására koncentrálnak közelítve az adott kor építészetéhez, feltárva annak történeti kontextusát. Az időbeli keret több, mint két évszázadot ölel fel a 17. század végétől a 20. század elejéig. Bár a földrajzi keretek valamelyest szűkebbek, az érintett régiók túllépnek a történelmi Erdély határain, kitekintve a Partiumra, helyenként pedig a Bánságra is. A 17. század végéről indulva, a Giovanni Morando Visconti révén megidézett „*afféle építő német úrtól*” és „*ingyinyér colonellustól*”, eljuthatunk a *modern* „építész” alakjáig, miközben lehetőségünk nyílik a terminusok és jelentésváltozásaik nyomon követése révén

megismerni a különböző építési és építészeti feladatokat, a megrendelők (legyen szó egyházi, nemesi, állami vagy polgári közegről) igényeit és az általuk támasztott elvárásokat, a korszak és régió lehetőségeit, anyagi és szellemi vonatkozásban egyaránt. Az építészpályákon keresztül tárul tehát eléink az épített örökség, közvetve vagy közvetlenül érintve a műemlékvédelmet is.

Az áttekinthető jegyzetapparátussal és szövegközi, színes illusztrációkkal ellátott, valamint angol és román nyelvű, részletes összefoglalókkal, személy-, valamint helynévmutatóval kiegészített kötet a romániai művészettörténeti szakirodalom fontos állomása. Reméljük, hogy folytatása következik.

FÖLDI IMELGA